

MINERVA A HOMLOKZATON – ORMÓS ZSIGMOND SZEREPE MAGYARORSZÁG ELSŐ VIDÉKI MÚZEUMÉPÜLETÉNEK LÉTREJÖTTÉBEN

Gurzó K. Enikő

Összefoglaló:

Alig egy évvel azután, hogy 1871-ben Ormós Zsigmond elfoglalta Temes vármegye főispáni székét, megalakult a történelmi Magyarország egyik legrégebbi vidéki múzeuma, amelyet Délmagyarországinak neveztek, ezzel jelezve regionális jellegét. A kezdeményező maga a főispán volt, aki saját művészeti kollekciója és régiséggyűjteménye felajánlásával vetette meg a máig prosperáló intézmény alapjait. Célját a vármegye értelmiségeinek és módosabb polgárainak a támogatásával érte el. Társadalmi összefogással hozták létre előbb a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatot, amelyet minden részletre kiterjedő alapszabályzattal láttak el, majd megalapították a Délmagyarországi Múzeum-egyletet, végül összevonták a kettőt. Így született meg a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat, amelyhez épületet is rendeltek, miután a vármegye támogatásával felépítettek a belvárosban egy emeletes ingatlant. Ebben már szakszerű védelmet is nyújtottak a műtárgyaknak. Tanulmányomban az intézmény megszületésének folyamatát tekintem át, kiemelve azokat a személyiségeket, akik hozzájárultak a sikertörténethez. A történelmi eseménnyel a készülő disszertációmban foglalkozom részletesebben.

Kulcsszavak: Temesvár, Ormós Zsigmond, délmagyarországi múzeum, műgyűjtők, művelődéstörténet

Abstract:

One year after Ormós Zsigmond became the government commissioner of Temes county in 1871, the first rural museum building in historical Hungary was built. The institution had a regional character, its name also indicated this: Southern Hungarian Museum. Its establishment was initiated by Ormós, who offered his own collection of art and antiques for this purpose. His aspirations were mainly supported by intellectuals and wealthier citizens. They first created the Southern Hungarian Historical and Archaeological Society with statutes, then founded the Southern Hungarian Museum Association, and finally merged the two. This is how the Historical and Archaeological Museum Society of Southern Hungary was born. The neo-renaissance style museum building was

located in the city centre, and its construction was supported by the county administration. In this palace of culture, the artefacts were already provided with professional protection. In my study, I review the steps in which the institution was established and present the people who participated in the success story. I discuss the historical event in more detail in my doctoral dissertation.

Keywords: Timișoara, Sigismund Ormós, Southern Hungarian Museum, art collectors, cultural history

A dél-magyarországi múzeumalapítás előzményei és kezdetei

A történelmi Magyarország egyik legrégebbi vidéki múzeuma a 19. század hetvenes éveinek elején jött létre, alig egy évvel azután, hogy 1871-ben Ormós Zsigmond Temes vármegye főispánja lett.¹ A művészetekért szerény vagyoni helyzete mellett is sokat áldozó tisztségviselő, megunva az osztrák karhatalom ellene irányuló, szabadságharc utáni zaklatásait, eladta buziásfürdői birtokát, és az ötvenes években Németországba, majd Olaszországba költözött, ahol éveket töltött a művészetek tanulmányozásával, legfőképp Velencében.²

A nagy urbanizációs beruházások korszakáról van szó, amely a föld mélyén rejlő régiségeket is napvilágra hozta, de egyben veszélybe sodorta az elavultnak tekintett épített örökséget. A műemlékek tanulmányozására és védelmére 1850-ben Bécsben hozták létre a K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale központi bizottságot, amelynek a hatásköre Erdélyre, a Bánságra és Bukovinára

¹ Ormós Zsigmond (1813–1894) nemcsak a művészettörténet egyik első magyar művelője volt, akinek érdemeit Arany János is elismerte, hanem a Deák Ferenc által vezetett Felirati (később Szabadelvű) Párt egyik leghívebb embere is. Később Temes megye alispánja lett, majd hosszú időn át főispánként tevékenykedett. Fiatalon részt vett a pozsonyi ifjúság mozgalmaiban, majd szépirodalmi babérokra vágyva regényt, sőt drámát is írt. A kolozsvári *Remény* című zsebkönyvben megjelent novellája nagy port kavart. Nem sok rokonával ápolt szoros kapcsolatot, de a fiatalon elhunyt sárospataki költővel, az *Athenaeum* munkatársával, csicserei Ormós Lászlóval igen. Mivel részt vett a szabadságharcban, a Habsburg önkényuralom börtönbe vetette, a temesvári kazamatákba. Innen kiszabadulva a közeli Buziásra vonult vissza. Gálos Rezső (1914): Különféle. *Uránia – Népszerű tudományos folyóirat*, XV. évf., 6–8. sz., 318. A múzeum létrejöttéről lásd: Dr. Berkeszi István (1908): A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Temesvárott. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, II. évf., 4. füzet, 198.

² Archivele Naționale Române Direcția Județeană Timiș (AJT). *Visszaemlékezéseim*, 1848–1857, Fondul familiar Ormós (FO), dosar (d.) 1, 24–113.; külföldi tapasztalatait *Utazási emlékek* címmel írta meg hat kötetben, ebből az első három a német birodalom osztrák tartományaival és Németországgal foglalkozik. Ezek 1860–61-ben jelentek meg a pesti Pfeifer kiadónál. További három kötetet 1862–63-ban adtak ki. Lásd: Sz. n. (1860–61): Könyv-ismertetés. *Szépirodalmi Figyelő*, I. évf., 1–52. sz., 725.; Sz. n. (1864): A tagok munkálatai 1862–1863. *Akadémiai Almanach*, n. a. 224.

is kiterjedt.³ A kiegyezés után a bécsi mellett szervezték meg a Magyar Műemlékek Ideiglenes Bizottságát és az Archeológiai Bizottságot, majd 1881-től a Magyar Műemlékek Országos Bizottságát.⁴ Ennek 1872 júliusától Ormós Zsigmond és Szentkláray Jenő is a munkatársa volt.⁵ A bányási szervezet 1854-ben kezdte meg a tevékenységét.⁶

Később a múzeumalapítás folyamata is megindult.⁷ Ormós a budapesti kezdeményezésekhez és az 1859-ben létrehozott Erdélyi Múzeum Egyesülethez igyekezett felzárkózni, ezért mindent megszerzett, amit vagyoni helyzete megengedett: értékes szakkönyveket, metszeteket, rajzokat és festményeket. Mindezt kiegészítette az a szenvedélye, hogy kora ifjúságától kezdve haláláig gondosan megőrizte nemcsak a hozzá írt leveleket, amelyek között igen sok páratlan darab található, de megszerezte a keze ügyébe került összes értékesebb kéziratot, okmányt és magánlevelet.⁸ Gyűjtőszendélyét később az iparművészeti remekre és a régészeti leletekre, köztük az érmekre is kiterjesztette.⁹ Évtizedekig az jelentette számára a legnagyobb örömet, ha tanulmányozhatta egyre gyarapodó gyűjteményeit.

Ormós Zsigmond 1861-ben tért vissza Magyarországra, ahol Temes vármegye alispánja lett, majd hosszú időn át, 1871-től 1889-ig főispánja.¹⁰ Ismerősei, barátai, rokonai – ismerve érdeklődését – adományaikkal

³ Prohászka Péter (2013): Adalékok a K. K. Landesbaubehörde magyarországi tevékenységéhez a műemlékvédelem területén I. *Műemlékvédelem*, LVII. évf., 1–6. sz., 400., 407.

⁴ Szentesi Edit (2012): Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. *Műemlékvédelem*, LVI. évf., 1–6. sz., 6–23.

⁵ Sz. n. (1872): c. n. *Történelmi Adattár*, II. évf., augusztus. 330–331.

⁶ Lajos, Kakucs (1977): Unele informații de arhivă privind cercetările arheologice efectuate în Banat între 1872–1918. *Banatica*, IV. évf. 473.

⁷ A témát többen is feldolgozták, különböző látószögből közelítve meg az eseményeket. Erre Balla Loránd is rávilágít a „Temesvár tudományos egyesületei a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat” című tanulmányában, a civil kezdeményezések oldaláról világítva meg a temesváriak múzeumépítési kedvét. Lásd itt: https://www.academia.edu/4360461/A_D%C3%A9lmagyarorsz%C3%A1gi_T%C3%B6rt%C3%A9nelmi_%C3%A9s_R%C3%A9g%C3%A9szeti_T%C3%A1rsulat (letöltés dátuma: 2023. május 16.); Florin Medeleț és Nicoleta Toma szintén foglalkozott a délmagyarországi múzeumalapítással. Medeleț, Florin (1993): Contribuții privind începuturile muzeologiei în Banat. *Analele Banatului* (Serie Nouă), anul II. vol. 2. 352–356.; Toma, Nicoleta (1996): Constituirea Societății de Istorie și Arheologie din Banat. *Analele Banatului* (Serie Nouă), anul IV., vol. 2., 217–227.

⁸ Erről tanúskodik a gyűjteménye és a történelmi és régészeti társulat közlönye, amelyben a szerkesztők folyamatosan számot adnak az egyesület új szerzeményeiről. Sz. n. (1885): Ormós Zsigmond memoirjai. *Pesti Napló*, szeptember 6., XXXVI. évf., 239–268. sz., 2.

⁹ Ő maga írja 1891-ben, hogy éremgyűjteménye 9650 darabos. Lásd: Ormós Zsigmond (1891): Tekintetes Múzeum társulati Választmány! (átirat). *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), VII. évf., 1. füzet, 62.

¹⁰ „p” (1894): Ormós Zsigmond. *Vasárnapi Újság*, 41. évf., 47. sz., 789.

gyakran felkeresték, aminek köszönhetően olyan kiváló gyűjteményre tett szert, amely párját ritkította.¹¹ Ezt követően támadt az a gondolata, hogy egy olyan tudományos magyar egyesületet kell létrehoznia Temesváron, amely feladatának tekintené mind a Délvidék történelmi múltjának kutatását, mind a régió történelmi emlékeinek összegyűjtését és múzeumi bemutatását.¹² Rómer Flóris, a Bihar vármegyei történelmi és régészeti társulat letéteményese az 1870. július 9-én kelt levelében azt javasolta Ormósnek, hogy tapasztalatszerzés céljából egy szerényebb szakkör megszervezésével próbálkozzon először.¹³

Az elképzelés részleteit 1872. június 15-én Ormós Zsigmond lakásán beszéltek meg.¹⁴ Az összejövetelen jelen volt Rácz Athanáz városi tanácsos, Hartl Ferenc gimnáziumi igazgató, Vargics Imre ügyvéd, Despinics Péter jogász és Szentkláray Jenő gimnáziumi tanár, a *Történelmi Adattár* szerkesztője. Az egyik vitatéma az volt, milyen szekciói legyenek az egyesületnek. Mivel legtöbben a régészeti és a történelmi mellett foglaltak állást, a szervezet elnevezésében is tekintettel voltak erre, Despinicset és Szentklárayt pedig megbízták az alapszabályzat kidolgozásával.¹⁵

Miután a létesítendő társulatnak alapító és pártfogó tagokat is tobozoztak, 1872. június 25-én Ormós Zsigmond összehívta az érdeklődőket a vármegyeháza nagytermébe,¹⁶ ahol kisebb módosításokkal megszavazták az alapszabályzatot, amelyeket a belügyminisztérium 1872. augusztus 2-án hagyott jóvá.¹⁷ Ideiglenes elnöknek Ormós Zsigmondot választották meg, titkárnak Szentkláray Jenőt.¹⁸ Ugyanitt bemutatták a tagokat is, akik közül öten kifizették a 100 forintos tagdíjat, illetve kiváltották az ennek megfelelő, a társaság javára 5 százalékkal kamatozó értékpapírt, és így – az alapszabályzat ötödik pontjának megfelelően – alapító tagokká váltak.¹⁹

¹¹ Dr. Berkeszi István (1908): 198. Az Ormós lakásán felhalmozott gyűjteményről lásd: Téglás Gábor (1882): A temesvári muzeum. *Fővárosi Lapok*, 1882. november 8. 1595.

¹² Az ötlet, miszerint létre kell hozni egy történelmi és régészeti együletet a Bánságban, a római katolikus csanádi egyházmegye lapjában, a *Történelmi Adattárban* jelent meg, amelyet Szentkláray Jenő és Ortvy Tivadar szerkesztett. Sz. n. (1872): c. n. *Történelmi Adattár*, II. évf., i. sz., 43.

¹³ AJT. *Rómer Flóris levele Ormós Zsigmondhoz*, 1872, FO, d. 5. 585.

¹⁴ Sz. n. (1872): 43.

¹⁵ Uo. 43–44.

¹⁶ Sz. n. (1872): 291–292.

¹⁷ Arhiva Istorică a Muzeului Banatului (AMB). *Emlékkönyv a Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Társulat 1873-dik évi május hó 15-én Temesvárott tartott második ünnepélyes évi közgyűlésének emlékére (Emlékkönyv)*, 1873, fondul Societatea Istorică-Archeologică (FSIA), dosar (d.) 1. 91.

¹⁸ Sz. n. (1972): 295.

¹⁹ Uo. 299.

A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat alapszabályzata

Az alapszabályzat első pontja szerint a szervezet a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat elnevezést kapta.²⁰ Temesvár székhellyel alakult meg, élén egy elnökkel és egy alelnökkel, tisztviselői körében egy titkárral, egy pénztárossal és egy jogással.²¹ A társulat tagjai lehetnek: alapítók, „tiszteletiek”, vagyis tiszteletbeliek és évdíjasok, azaz tagdíjasok. A szervezet hivatalos nyelve a magyar volt, de használhatták a németet is (28. pont).

Bár nem kívánt senkinek és semmilyen tudományos vagy kulturális csoportosulásnak, egyesületnek konkurenciát állítani, a regionális közművelődési alakulatnak számos ellenzője akadt. Leginkább az aradi magyar értelmiségiek egy csoportja zsörtölődött, mivel nem volt kedvükre való a közösködés a temesváriakkal. Ők saját egyesületet szerettek volna. A velük folytatott párbeszéd szócsove az *Alföld* című aradi újság lett. Ebben az aradiak arra lettek felszólítva, hagyjanak fel a szeparatizmus-sal, és fogadják el, hogy Temesvár adottságai, lehetőségei kedvezőbb feltételeket biztosítanak ahhoz, hogy egy ilyen jellegű egyesület megfelelőképp működhessen, nem mellesleg Ormós Zsigmond az egyetlen, aki ezt képes megszervezni.²²

A társulat alakuló közgyűlését végül 1872. szeptember 7-én tartották meg a temesvári vármegyeháza nagytermében, ahol Ormós Zsigmond hazafias beszéddel üdvözölte a jelenlévőket.²³ Ezt követően megválasztották a tisztségviselőket. Az elnök ő maga, Ormós Zsigmond lett, az alelnök Preyer János, Temesvár monográfusa, a titkár Szentkláray Jenő, a pénztáros Odor Samu megyei főszámvevő, 1848–49-ben helyettes kormánybiztos, a jogász Vargics Imre, későbbi képviselő, az Országos Szabadelvű Párt alelnöke.²⁴

Alapító tag lett Bonnaz Sándor csanádi római katolikus püspök, Coda Sándor főorvos, Dobran János földbirtokos, Eisenstädter Ignác földbirtokos, Parlagi Márton katonarvos, Sák Fülöp földbirtokos, Schárman Samuel földbirtokos és Vargics Imre ügyvéd.²⁵ Az igazgatótanács tagjainak számát tizenkét főben állapították meg, de a taglétszám növekedésével egy időben ezt huszonnégyre bővítették (15. pont). Elhatározták,

²⁰ AMB. *Emlékkönyv*. 15–16.

²¹ Uo. 3–7.

²² Sz. n. (1972): 292–94.

²³ Az ülésről a *Temesi Lapok* számolt be részletesen. Lásd: Sz. n. (1872): Alakuló ülés. *Temesi Lapok*, I. évf., 107. sz., szeptember 8., o. n.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

hogy az alapítóknak 100 forintot, a rendes tagoknak 5 forintot kell tagdíjként befizetniük (6. pont).

Az első közgyűlésen eldöntötték azt is, hogy minden év májusában a társulat összehív majd egy általános értekezletet, amelyen a tagok bármelyike felszólalhat és szavazhat a legfontosabb ügyekben, mint amilyen az elnök személye, a vezetőségi tagok, a költségvetés, az alapszabályzat-módosítás vagy az egyesület feloszlata (23. pont). Arról is határozat született, hogy a nyári hónapokban, augusztusban és szeptemberben tanulmányi kirándulásokot fognak szervezni régészeti és történelmi helyszínekre, könyvtárakba, de olyan céllal is, hogy néprajzi adatokat, régiségeket, archeológiai leleteket gyűjtsenek össze (24., 25. pont).

Legvégül Ormós Zsigmond közölte az egybegyűttekkel, hogy a gyűlés jegyzőkönyvét magyar és német nyelven is kinyomtatják, és az alapszabállyal együtt megküldik a tagoknak.²⁶ A tagsági bizonylat megtervezését nyomdászra bízták, példányonként 2 forintért, amelynek az egyik fele, azaz 1 forint a nyomtatási költséget fedezte, a másik fele a tervezés és a kézbesítés díját.²⁷ Ugyanekkor a titkár javadalmazását is szóba hozták, de mivel a pénzügyi helyzetük még nem volt túl biztató, Szentkláray Jenő lemondott az első félévi béréről.²⁸

Az anyagiakat két héttel később, szeptember 23-án rendkívüli gyűlésen vitatták meg, amikor újabb huszonkilenc tag felvételéről is döntöttek.²⁹ Fontosnak tartották, hogy az 5 forintos tagdíj mielőbbi befizetésére a sajtóban is felhívják a figyelmet. Az is elhangzott, hogy a tagságot igazoló oklevél postázását a címzettekkel fizetessék ki.³⁰ Mivel egyelőre arra sem volt pénzük, hogy saját kiadványt jelentessenek meg, úgy vélték, jobb, ha a helyi magyar napilap és a *Történelmi Adattár* segítségét kérik.³¹

A társulat első évi munkásságának eredményéről a Szentkláray Jenő által szerkesztett *Emlékkönyv* számolt be 1873-ban. Az értekezések mellett közölte a társulat alapszabályait, valamint a begyűjtött érme és régiségek leírását.³² Bár a taglétszám 1872-ben még csak 89 fő volt, egy év alatt majdnem megkétszereződött, hiszen az 1873. május 15-i közgyűlés alkalmával az alapítókkal együtt 174-re emelkedett.³³ A tagfelvételt az igazgatótanács szavazta meg abszolút többséggel. Mindegyik tag kapott egy oklevelet, amelyet az elnök és a titkár írt alá. Kilépéskor ezt vissza

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo. 9.

²⁹ Uo. 11.

³⁰ Uo. 11–12.

³¹ Uo. 12.

³² Dr. Berkeszi István (1908): 199.

³³ Uo.

kellett adni (20. pont). Az elnökségi jogkört az elnök, a titkár és az igazgatótanács gyakorolta (8. pont).

A társulat havonta egyszer ülésezett, augusztus és szeptember kivételével (15. pont). A megbeszélésen legalább az elnöknek (vagy az alelnöknek) és az igazgatótanácsból legalább 6 főnek jelen kellett lennie ahhoz, hogy az összegyűjtés érvényes legyen (21. pont). Rajtuk kívül a rendes tagság is megjelenhetett, illetve mindenki más, aki érdeklődést mutatott a téma iránt. Azt is leszögezte az alapszabályzat, hogy az elnöknek temesvári lakhellyel kell rendelkeznie (11. pont).

A szervezési ügyekkel megbízott bizottság, amelyben Rácz Athanáz, Ardeleán György, Despinics Péter, Odor Samu és Szentkláray Jenő kapott meghívást,³⁴ október 20-án is összeült Preyer János vezetésével, hogy tisztázza a tanulmányi kirándulás időpontját, és hogy megállapodjanak a társulat pecsétjének ikonográfiáját illetően.³⁵ A kirándulásra a tavaszi és a nyári hónapokat találták a legmegfelelőbbnek, ebben szinte mind egyetértettek, a pecsét alkotóelemeiről viszont mindenkinek más elképzelése volt. Végül Szentkláray opcióját fogadták el, amely egyesítette a társulat régészeti és történeti szekciójának allegóriáit. A pecsét címerrajzába így került be a történelem műzsája, Clio babérkoszorús ábrázolása, jobb kezében kürttel, baljában pergamennel – és egy magaslaton, dombon álló várral, amely az archeológiai szakosztályt jelölte.³⁶

A pecsét elfogadásáról Szentkláray Jenő levélben értesítette az Itáliában tartózkodó Ormós Zsigmondot, kikérve a véleményét.³⁷ A tervek elkészítésével és ennek kivitelezésével Schwefelberg Mihály vésnököt bízták meg, akinek a pecsétmodelljét a november 28-i ülésen terjesztették a bizottság elé.³⁸

Az alapszabályzat szerint a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat létrejöttének a célja az volt, hogy ápolója, terjesztője, gyűjtője és ismertető közege legyen a történelmi, régészeti ismereteknek.³⁹ A kutatómunkát elsősorban Ormós Zsigmondnak kellett ösztönöznie és támogatnia, például ajánlólevelekkel.⁴⁰ Az értesítő első szerkesztői, Janky Károly és Miletz János 1874 utolsó napján írásban is megfogalmazták, mi végett jött létre a közművelődési alakulat: hogy szűkebb hazánk területén „érdekerkentő” intézménye legyen a múlt kutatásának.⁴¹

³⁴ AMB. 1872, FSIA, d. 2. 11.

³⁵ Uo. d. 5. 1.

³⁶ Uo.

³⁷ AJT. *Szentkláray Jenő levele Ormós Zsigmondhoz*, 1872, FO, d. 3. 634.

³⁸ AMB. 1872, FSIA, d. 10. 2.

³⁹ Miletz János (1876): Előszó. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, II. évf., 1. füzet, 3–4.

⁴⁰ AMB. 1872, FSIA, d. 2. 12–13.

⁴¹ A szöveget a közlő két első szerkesztője, Janky Károly és Miletz János fogalmazta meg 1874 utolsó napján, de csak a következő évi folyóiratban jelent meg nyomtatásban. Lásd: Janky Károly – Miletz János (1975): Előszó. *Történelmi és Régészeti Értesítő*,

A kitűzött célt a társulat nyilvános havi ülésekkel és évenként egy emlékkönyv megjelentetésével törekedett elérni, igénybe véve a helyi napilapokat az érdeklődők tájékoztatására. Mivel azonban ez a megoldás nem mindenkinek felelt meg, főként a vidéki tagokat nem tudták így elérni, a választmány jobbnak látta, ha a *Történelmi és Régészeti Értesítő* ad helyet a társulati élet híreinek, a tagok írásainak és az alakulat egyéb beszámolóinak.⁴² A későbbiekben nemcsak cikkek, tanulmányok publikálására hívták fel rendszeresen a lakosság figyelmét, hanem arra is, hogy a talált régiségek, a „múlt ereklyéi” páratlanul értékesek, ezért legyenek szívesek ezeket bevinni a múzeumba.⁴³

A társulat jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a soknemzetiségű Délvidéken a magyar identitás és a hazaszeretet gyökeret verjen, megerősödjön. A társulat lelke, összetartója, fejlődésének motorja és gyarapodásának iránymutatója maga az elnök, Ormós Zsigmond volt. Nemcsak az évi közgyűléseken tartott magvas, lelkesítő megnyitó beszédeket, hanem a havi választmányi üléseken is ő irányította a társulat szellemi és anyagi ügyeit. Azért dolgozott, hogy az alakuló múzeum gyűjteménye látványosan bővüljön, gazdagodjon. Mint a vármegye főispánja, a befolyását is felhasználta ennek eléréséhez, de legtöbbet mégis ő maga adományozott saját kollekcijából a közügy javára.

A gyarapodással nem is volt gond, ez az *Értesítő*ből is kiderül, amelynek oldalain rendszeresen és tételesen beszámoltak arról, mi került be és kinek köszönhetően a múzeumba. Egy idő után azonban fejtörést okozott a felhalmozott régiségek nagy száma, mivel helyiség híján nem tudták sem tárolni, sem kiállítani a tárgyakat. Ezen változtatott 1874-ben Bonnáz Sándor római katolikus csanádi püspök, aki temesvári palotája földszintjének egyik termét adta át erre a célra.⁴⁴ Ez az udvarra néző kiállítótér lett a későbbi Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum alapja.

A társulatnak és a múzeumnak azzal is szerencséje volt, hogy már alakulása első éveiben az elnök mellett szakavatott, serény titkárok álltak. A Temesvárról eltávozott Szentkláray Jenő helyét a már említett két pedagógus, Janky Károly és Miletz János, utóbbi távozása után Pontelly István⁴⁵ foglalta el.

I. évf., 1. kötet, o. n.

⁴² Uo.

⁴³ Pontelly István (1880): Előszó. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, VI. évf., 1. füzet, 3.

⁴⁴ Schiff Béla (1941): Timișoara közkönyvtárai. *Magyar Kisebbség*, XX. évf., 1–24. sz., 529. A gyűjtemény 1876-ig maradt a püspöki palotában. Lásd: Dr. Bodor Antal Bellai József közreműködésével (1907): *Temesvár és Délmagyarország múltja, jelen közállapotai és turisztikai leírása*. Moravetz Testvérek kiadása, Temesvár. 220.

⁴⁵ Pontelly István Károly (Esztergom, 1840 – Szabadfalu, 1898) római katolikus plébános, bencés szerzetes, gimnáziumi tanár 1874-ben világi papként került a csanádi egyházmegyébe. Szegeden négy évig volt segédlelkész. majd 1878-ben Temesváron

Első két évében a társulat megjelentette a beígért *Emlékkönyvet* (tehát összesen kettőt), majd miután megerősödött, 1875-től negyedévente kiadta folyóiratát, a *Történelmi és Régészeti Értesítőt*.⁴⁶ A periodika szerkesztői a társulati titkárok voltak, akik munkájukért szerény, de állandó fizetést kaptak. A társulat fennállásának első tizenkét éve alatt az évkönyvek és az értesítők állandó munkatársai között találjuk Ormós Zsigmond elnökön kívül Preyer Jánost, Szentkláray Jenőt, Despinits Pétert, Pesty Frigyeszt, Janky Károlyt, Ortway Tivadart, Miletz Jánost, Engelsz Jánost, Varga Ferencet, Boleszny Antalt, Molnár Videt, Péch Józsefet, Iványi Istvánt, Ivánfi Edét, Ambruss Józsefet, Böhm Lénárdot, Pontelly Istvánt, Edelspacher Antalt, Radvánszky Bélát, Benedek Albertet, Mil-leker Bódogot, Márki Sándort, Réső Ensel Sándort, Karácsonyi Jánost, Sterba Józsefet, Ferenczy Józsefet, Rácz Károlyt és Foltin Jánost, akik különböző munkaterületekről érkeztek, és jobbára műkedvelőként, de nagy szakmai alázattal és lelkesedéssel művelték a múzeumhoz kapcsolódó tudományok valamelyikét.

A Délmagyarországi Múzeum-egylet megalapítása

Az alapítók persze nem csak elméleti síkon működtek. Azon is dolgoztak, hogy a társulatnak legyen állandó helyisége, akár épülete. A kívánság 1880-ban teljesült, amikor Ormós Zsigmond főispán közbenjárására az 1873. március 4-én hozott 151. számú határozatnak köszönhetően a megyei törvényhatóság 27 601 forintért nyilvános árverésen kivásárolhatta a Wellauer-hagyatékából a vármegyeházzal szomszédos telket, amelyen 380 négyszögméteres földszintes ház állt, majd a megyei közgyűlés 1880. május 10-i 285. számú határozatával ezt használatra átengedte a múzeumnak.⁴⁷

lett főgimnáziumi tanár. A délvidéki magyar mozgalmaknak ő volt az egyik legaktívabb képviselője. 1889-től Szabadfalura, Temesvár mellé helyezték plébánosnak és adminisztrátornak. Itt hunyt el 1898 októberében, síremléke máig megőrződött. Lásd: Szinnyi József (1891): *Magyar írók élete és munkái*, 10. kötet. Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest. 1413.

⁴⁶ A *Hon* című lap így számol be az eseményről: „Uj tudományos közlöny. Temesvárt a csanádegyházmegyei nyomdából került ki egy füzet a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kiadásában következő czim alatt: »Történelmi és régészeti értesítő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye«. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztik Janky Károly és Milesz János tanárok. [...] Ára 50 kr. Ezen értesítő ezentúl évnegyedenként fog megjelenni 3–3 iven s tartalmát a nagyobb dolgozatokon s ülések jegyzőkönyvén kívül a társulat hatáskörének tervénümán fogantatba vett kutatások eredményei, az adományozott vagy esetleg vásárolt régiségek, érmek, okmányok, eszközök stb. fogják képezni. A tagok e közlönyt ingyen kapják.” Sz. n. (1875): Uj tudományos közlöny. *A Hon*, március 10. 2. Lásd még: Janky Károly – Miletz János: i. m., o. n.

⁴⁷ Dr. Berkeszi István (1908): 200. Lásd még: Ormós Zsigmond (1888): Elnöki meg-

Ormós Zsigmond olyan társulatot szeretett volna maga után hagyni, amelynek sorsa nemcsak anyagilag, hanem más tekintetben is biztosított. A gyűjtemények számára olyan múzeumi épületet igyekezett létrehozni társadalmi tevékenység útján, amely mind külsejével, mind tartalmával méltón képviseli a magyar régészetet és a történelemtudományt. Célja megvalósítására azt az alkalmat használta fel, amikor 1879-ben a századik évfordulóját ünnepelték annak, hogy Délmagyarország három vármegyéjét – Torontált, Temest és Krassó-Szörényt – visszacsatolták Magyarországhoz. Ormós ekkor vetette fel, milyen jó lenne felépíteni Temesváron egy múzeumi palotát, amely otthona lehetne mind a társulatnak, mind a múzeumnak.⁴⁸

A vármegyei főispán élére állt az ötlet kivitelezésének, és megalapította a Délmagyarországi Múzeum-egyletet azzal a szándékkal, hogy legyen egy elkötelezett grémiuma a múzeumügynek, beleértve az építkezés ügyvitelét és a műtárgyak felkutatását,⁴⁹ de egyben ernyőszerkezete is legyen a már létező tudományos, gazdasági egyesületeknek, így a Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak, a Temesmegyei Gazdasági Egyletnek és a Temesvidéki Mérnök és Építész Egyletnek. Ormós Zsigmond meglepetésére utóbbiak azonban nem szavazták meg az összeolvadást.⁵⁰

A múzeumegylet alapszabályait a belügyminiszter 1882. február 4-én hagyta jóvá. Az alaptőkébe több mint 30 000 forint gyűlt össze. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat tizenegyedik évi közgyűlését ezután, 1882. június 4-én tartották meg.⁵¹ Az egyleti tisztikar több tagjának kíséretében Ormós Zsigmond főispán éljenzések közepette foglalta el helyét a tanácsteremben.⁵² Az egyesület választmányi, alapító és rendes tagjai sorozatából az ünnepélyes közgyűlésen többek között jelen volt Rácz Athanáz alelnök, Pontelly István főtítká, Varjassy Árpád titká, Odor Samu pénztárnok és Niamesny Gyula jogász. De megje-

nyítő beszéd a „Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat” IV. közgyűlésén (1888. május 27-én). *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), IV. évf., 2. füzet, 58.

⁴⁸ Ormós Zsigmond beszéde a június 5-i közgyűlésen (1879): c. n. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, V. évf., 3. sz., 134–136. A közgyűlésen Ormós így fogalmazott: „A törvényhatósági kiküldöttek egyértelműleg a Temesvároton felállítandó múzeum mellett nyilatkozva, egy múzeumi épületnek közadakozás útján leendő felállítása elhatározva jön. Az adakozások a kitézött kettős célra, úgymint: az évszázados ünnepély költségeinek fedezésére és a múzeum felállítására folyamatba tétettek.” Uo. 135.

⁴⁹ Sz. n. (1883): Délmagyarországi múzeum-egylet. *Természettudományi Füzetek – A Délmagyarországi Természettudományi Társulat közlönye*, VII. évf., 3. füzet, 119.

⁵⁰ Balla Loránd (2008): A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat. *Levéltári Közlemények*, 79. évf. 182.

⁵¹ Pontelly István (1882): Tárca – A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat XI. évi közgyűlése június 4-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, VIII. évf., 3. füzet, 120.

⁵² Uo.

lent dr. Márki Sándor aradi líceumi tanár is, a helyi értelmiségiek köréből pedig Farkas Ignác gimnáziumi tanár, a Temes vármegyei magyar és német nyelvű lapok képviselői, számos előkelő hölgy, valamint középiskolás ifjú, akik szokásszerűen a karzaton foglaltak helyet.

A közgyűlést az egyesület elnökének, Ormós Zsigmondnak a dél-magyarországi tudományos társulatok működését értékelő beszéde nyitotta meg. Az egybegyűlteket tájékoztatást kaptak arról, hogy a múzeumegylet három éve összeállított alapszabályait a királyi belügyminisztérium jóváhagyta, záradékkal ellátta és visszaküldte, aminek folytán az egyesület hivatalosan is megalakulhatott.⁵³

A pénzügyeket még ezt megelőzően, az április 3-i értekezleten tárgyalták meg. Az ekkor készült pénztári beszámolóból kitűnik, hogy a múzeumtársulat készpénzalapja 11 954 forint 80 krajcár volt, amelyet a temesi takarékpénztárban helyeztek el 6 százalékos kamattal.⁵⁴ Mivel a múzeumtársulat eredményes működéséhez és állandó fenntartásához ez az összeg nem volt elegendő, a tőkegyarapítás feladatát Ormós Zsigmond vállalta magára. Vidékjárása során azonban eléggé lehangoló, szomorú tapasztalatot szerzett. Ennek a következőképpen adott hangot:

„Ha társulatunk alapító és részvényes tagjainak sorát végig vizsgálom, meggyenk régi birtokosainak neveivel csak ritkán találkozom. Ezen osztály, mely ennek előtte a megye politikai életének szintúgy, mint kultúrmozgalmainak életető eleme és vezére volt, napjainkban visszavonulva nem igen adja példáját annak, hogy a közjó érdekében önként adakozni hajlandó; mintha ősei dicsőségpárnáján nyugodva, jótéteményeiben kimerült volna, a hazafias adakozás terén a szereplést azon osztálynak engedi át, mely csak újabb időben lépett az alkotmányos élet terére, de nem pihenés, hanem munkásság által naponta jobblétre vergődni törekszik.”⁵⁵

A múzeumtársulat tagdíját 200 forintban állapították meg, a kulturális fejlesztések támogatására hivatott törvényhatóságok némelyike, de inkább nagyobb része mégsem tolongott, hogy beírja nevét az alapítók és a finanszírozók sorába, dacára annak, hogy három évvel korábban, amikor az adakozási mozgalom elindult, több közülük hozzájárulását írásban is kijelentette.⁵⁶ Ormós kötelességének tartotta figyelmeztetni őket, hogy ígéreteiket illene beváltaniuk.

A legtekintélyesebb összeget – 5000 forintot – Temesvár szavazta meg az egylet javára.⁵⁷ A vármegye 1400 forinttal járult hozzá az alapításhoz, és átengedte számára a megyeház melletti Wellauer-házat.⁵⁸ A magá-

⁵³ Uo. 120–121.

⁵⁴ Uo. 121.

⁵⁵ Uo. 122.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ M–r B–g (1883): Egyveleg. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, IX. évf., 3. füzet, 150.

⁵⁸ Az adományozók listáját lásd: Sz. n. (1883): Délmagyarországi múzeum-egylet. *Törté-*

nadakozók közt első helyen Bonnaz Sándor püspök szerepelt 3000 forinttal, illetve özv. báró Sina Simonné 1500 forinttal.

Mintegy a jövőbe látva és előre, megfontoltan tervezve, Ormós már ekkor felvetette, hogy az önálló utat járó, illetén pedig nem eléggé erős és életképes társulatoknak kimondottan az előnyére válna, ha összeolvadnának.⁵⁹ Megalakulhatna a Délmagyarországi Múzeum-társulat, amely a történelemnek és a régészetnek éppúgy teret engedne, mint a természeti és a mérnöki tudományoknak. Az egyesítésből pénzügyi előnyök is származnának, hiszen a tagsági díjak sokfélesége megszűnne, a megta-
karítások pedig a szellemi tevékenység hasznára válnának. Az összevo-
nás hasznosságát így foglalta össze: „*kevesen vagyunk és szegények, azért az erők egyesítése szükséges*”.⁶⁰

A Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeumtársulat létrejötte

Az új egyesület nem is lett hosszú életű, csak két évet ért meg, majd bekövetkezett, amit Ormós régóta szorgalmazott: az alapítók beleegyezésével 1885-ben egyesült a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Társulattal.⁶¹ Az új alakulatnak a Délmagyarországi Történeti és Régészeti Múzeumtársulat lett az elnevezése. Az értesítő pedig, jeléül annak, hogy új korszakba lépett, 1885-től új évfolyamot indított, és ezt feltüntette a címlapján.⁶²

Az új egyesület alaptőkéje 37 052 forint 61 krajcár volt, amely tiszteletre méltó összegnek számított egy vidéki szervezet esetében, olyannyira, hogy megalapozta a jövőjét, biztosítva például a negyedéves folyóirat megjelenését, a társulat tisztviseelőinek és „szolgájának” javadalmazását, a gyűjteményeknek, ha nem is nagymérvű, de szerény, ellenben folyamatos gyarapítását.⁶³

Ormós Zsigmond ezt követően már teljes odaadással azon dolgozhatott, hogy az átalakult egyesület gyűjteményei számára felépüljön egy tágas ingatlan. Ezt rövid időn belül elérte, hiszen a vármegye 1887-ben lebontotta a földszintes épületet, és a helyén egy szuterénnel ellátott egyemeletes palotát emelt, amelyet díjtalanul átengedett használatra

nelmi és Régészeti Értesítő, VII. évf., 3. füzet, 119.

⁵⁹ Uo. 123.

⁶⁰ Pontelly István (1882): 123.

⁶¹ Sz. n. (1885): c. n. *Történelmi és Régészeti Értesítő*, I. évf., 1. sz., 4, 43.

⁶² Uo. 4.

⁶³ Dr. Berkeszi István (1908): 200.

a múzeumnak.⁶⁴ Ez lett az első, kifejezetten múzeumi célra emelt vidéki épület Magyarországon.

A vármegye közgyűlése 1886. június 10-én határozta el egyhangúan, hogy a Wellauer-féle házát a megyei rendelkezési alapból elkülönített 24 600 forintnyi keretösszeg felhasználásával alakítják át, korszerűsítik.⁶⁵ Az induló tőkét az Ormós-alapítvány biztosította, amelyet Ormós Zsigmond beiktatásakor a vármegye hozott létre ezer forint letéteménynyel.⁶⁶ Az alap növeléséhez időközben hozzájárult maga Ormós Zsigmond is 100 forinttal, Karácsonyi Guido gróf 1096 forint 25 krajcárral, Baics Milos varadiai birtokos 500 forinttal, valamint egyenként 100 forinttal a temesi takarékpénztár, Dobrán János lukareci birtokos, dr. Doda Sándor főorvos és Rácz Athanáz királyi tanácsos.⁶⁷ Ehhez az összeghez csatoltak további 513 forintot, amely más személyek kisebb felajánlásából gyűlt össze. Az alapítvány így 5964 forint 55 krajcárral vághatott neki a feladatnak, három Temes vármegyei tanulónak pedig még fejenkénti 60 forintos ösztöndíjat is juttattak.

A megvalósítás részleteit a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumtársulat rendes havi választmányi ülésén, 1886. február 27-én vitatták meg.⁶⁸ Az összejövetelen jelen volt ifj. Ormós Zsigmond alispán,⁶⁹ társulati igazgató, a választmányból és a társulati tagok közül Pontely István főtitkár, Benedek Albert és Patzner István titkár, Olasz János pénztáros, Dészchán Akhill,⁷⁰ Korbonits János, Nagy György, Pfeiffer Antal és Wimmer József. Vendégként vett részt Gyürky Ábrahám gróf,

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Sz. n. (1886): Egyveleg. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 2. füzet, 125.

⁶⁶ Sz. n. (1886): Az Ormós-alapítvány. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 2. füzet, 125. Ugyanitt közlik az adományozók neveit és a felajánlott összeget.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Pontelli István (1886): Tárca – A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulat rendes havi választmányi ülése 1886. február 27-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 1. füzet, 52. (Itt szükséges megjegyezni, hogy Pontelly István neve két változatban szerepel a forrásokban: a Pontelly és Pontelli is használatban volt. Ebben az esetben Pontelli Istvánként jegyezte a cikkét, tehát nem elírásról van szó.)

⁶⁹ Ifj. Ormós Zsigmond a vármegyei főispán unokaöccse és egyben egyetlen rokona volt. 1883-tól 1889-ig töltötte be az alispáni tisztséget, korábban Kisbecskerek országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett. Ebben az időszakban tehát két Ormós Zsigmond állt Temes vármegye élén, és mindkettő szíven viselte a történelmi egyesületet. Az ifj. Ormós fiát, aki erdőmérnök lett, szintén Ormós Zsigmondnak hívták. Mivel id. Ormós Zsigmond rajtuk kívül más hozzátartozóval nem tartotta a kapcsolatot, ifj. Ormós Zsigmond korai halála anyyira megviselte a betegeskedő egykori vármegyei főispánt, hogy alig egy évvel unokaöccse elvesztése után maga is eltávozott az élők sorából. Lásd: Sz. n. (Ormós Zsigmond). *Vasárnapi Újság*, XL. évf., 47. sz., 789.

⁷⁰ Dészchán és Dészelián Akhill néven is előfordul a forrásokban.

nógrádi főispán, Valló Vilmos felsőleányiskolai igazgató és Klein Jakab ipariskolai tanár, valamint számos reáliskolai tanuló.

Pontelly István emlékeztette a jelenlévőket arra, hogy a Wellauer-ház Temes vármegye képvisellete 1880. március 19-i rendkívüli közgyűlésén adta át használatra a múzeumtársulatnak.⁷¹ Mivel az épület tetemes javításra, sőt átalakításra szorult, a megye lakosságának a támogatását kérték, amelyről az 1886. február elsejei közgyűlésen született döntés.⁷² A kiadások fedezésére a megyei rendelkezési alap kamatjövedelmeiből 1000 forinthez kértek hozzáférést.⁷³ A magyar királyi belügyminiszter engedélyezte is ezt számukra.⁷⁴

Az elvégzendő munka nem volt kevés. A régi helyett kialakítottak egy díszes feljárót, a kiállítótermet pedig alkalmassá tették nagyobb műtárgyak befogadására.⁷⁵ Az ablakokat is megnagyobbították, hogy a látogatóknak ne kelljen a sötétben tapogatózniuk, emellett bizonyos óvintézkedésekre is kiterjedt a figyelmük: a nyílászárókat kőkeretű vastáblákkal, illetve lemezekkel látták el, nehogy tűz esetén a műtárgyak megsemmisüljenek.

A vármegyétől 1886-ban kapott 24 672 forint 96 krajcár költségvetési összegben felül a korszerűsítésre 1887-ben további 6000 forint póthitelteket igénybe, amelynek folytán a megyei rendelkezési alap terhére emelt városi palotára összesen 30 972 forint 96 krajcárt költöttek el.

Fontos megemlíteni azokat is, akik gyakorlatilag is hozzájárultak a múzeumépület létrejöttéhez. A mérnöki feladatok Klein Jakab ipariskolai tanár szakmai kompetenciáját dicsérték.⁷⁶ Az építőmesteri munkákat Bonn János vállalta el, az építésvezető (főpallér) Marinkovics György volt.⁷⁷ Az asztalosmunkákat Gungl Márton fiainak cége végezte, a lakatosmunkákat Levricz Ignác és társa temesvári vállalkozása keretében Burchard Ferenc készítette.⁷⁸ A megrendelő igyekezett helyi szakembereket foglalkoztatni, akik nem is okoztak csalódást, az elvárásoknak minden tekintetben megfeleltek.

⁷¹ Pontelli István (1886): 52.

⁷² Mayer Károly (1886): A délmagyarországi történelmi és régészeti múzeumtársulat rendszeres havi választmányi ülése 1886. február 27-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), II. évf., 1. füzet, 53.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo. 54.

⁷⁵ Sz. n. (1886): Egyveleg. 125–126.

⁷⁶ Klein Jakab műépítész Szabadkán született 1855-ben. A gimnáziumot szülővárosában végezte, felsőfokú műszaki képzésben a budapesti királyi műegyetemen vett részt, majd a bécsi műegyetem műépítészeti karán Ferstel Henrik báró irányítása mellett folytatta tanulmányait, amelyeket Hansen Theofil báró osztályában fejezett be. Az 1878. évben a csernovici császári és királyi állami ipartanodában, 1885-től a temesvári ipariskolában dolgozott szaktanárként. Lásd: Ormós Zsigmond (1888): 59.

⁷⁷ Uo. 59.

⁷⁸ Uo.

Bár az új múzeumépületet már 1888-ban látogathatóvá tették, ünnepélyesen csak 1891. augusztus 29-én adták át.⁷⁹ A közgyűlés elnöke, Dessewffy Sándor katolikus csanádi püspök és az ülésen jelen lévő Pulszky Ferenc az intézmény szerepéről, a déli szörványvidéken betöltött fontosságáról beszélt, és kellő elismeréssel szólt Ormós Zsigmondról, aki hosszú éveken át gyarapította a kollekción, székházat emelve a múzeumi gyűjteménynek.⁸⁰ Az ünnepségre Csáky Albin közoktatásügyi minisztert és Ortvyai Tivadar akadémiai tagot, Temesvár monográfusát is meghívták.⁸¹

A délmagyarországi múzeum külsője és kiállításai

A múzeum magasszintű emeletes épület lett, négy nagy ablakkal a város egyik központi utcája felőli részen. A lépcsőzetet, a talapzatot, a homlokzat középoszlopait és az emléktáblák márványköveit Bibel János oravicai műépítész, bányatulajdonos szolgáltatta a kivitelezőknek, részben az Oravicabánya közelében található szürke márványból, részben a ruszkicai fehérből, illetve a Krassó-Szörény vármegye más részein fellelhető sárgás, sötétvörös és szürke márványból, valamint a sötétzöld szerpentin-ásványkőből.⁸²

Az épület középhomlokzati fülkéjébe, szürke márványoszlopocskák közé Minerva 2,25 méter magas szobrát állították.⁸³ A plasztika a Bécs melletti wienerbergi terrakottagyárból került Temesvárra, akadémista szobrász antikizáló modern alkotásaként.⁸⁴ A homlokzat felső részébe egyszerű „Múzeum” felirat került, illetve hét márványlap: öt hosszúkás négyszög alakba rendezve, kettő medalion formában. Ezekbe a közművelődés terén kiemelkedő érdemeket szerzett férfiak neveit vésték be aranyozott betűkkel.⁸⁵

Balról jobbra haladva a következő személyiségeknek jutott megtisztelő hely a főhomlokzaton: 1. négyszögű szürke márványlapon a régészet megalapítójának, Johann Joachim Winckelmann-nak; 2. négyszög alakú ruszkicai fehér márványlapon Livius Titus római történetírónak; 3. négyszög alakú sötétvörös márványtáblán „Herodot” (Hérodotosz) görög

⁷⁹ Számek György (1891): Főtitkári jelentés a „Délmagyarorsz. tört. és rég. Múzeum-Társulat” rendes, havi választmányi ülésén 1891. okt. 31-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), VII. évf., 4. füzet, 83.

⁸⁰ Sz. n. (1891): A délmagyarországi múzeum. *Fővárosi Lapok*, XXVIII. évf., 158. sz., 1176.

⁸¹ Uo.

⁸² Ormós Zsigmond (1888): 60.

⁸³ Uo. 61.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

történetírónak; 4. sárgás, hússzínű márványlapocskán Mátyás király történetírójának, Bonfininek; 5. sötétzöld szerpentin táblán Theodor Mommsen német régésznek; 6. medalion formájú sötétzöld szerpentin lapon Pulszky Ferencnek, a magyar könyvtárak és múzeumok országos felügyelőjének, a régészet európai hírű szakemberének; 7. szintén medalion alakú lapon Istvánffy Miklós régi magyar történetírónak.⁸⁶

A főhomlokzat felirata és a fülkébe helyezett Minerva-szobor az épület rendeltetését már kívülről jelezte, a lényeg azonban rejtve maradt a kíváncsiskodó szemek elől. A földszinti régiségtárhoz például a belső udvarról vezetett fel egy fedetlen lépcső.⁸⁷ A teremben egy, keményfából készült díszes faliszekrényben és egy nagyméretű tárolószekrényben, üveg alatt, fehér alapon kaptak helyet a régiségek, amelyeket lelőhelyek szerint rendeztek el, mindegyiket ellátva egy-egy „jelzőcédulával”, vagyis: feliratozott címkével.⁸⁸

A tárlókban kőszerszámok, csonteszközök, réz- és bronztárgyak, valamint fegyverek voltak megtekinthetők. A népvándorlás korát többek között egy germán nyaktekerecs és egy arany fülbevaló képviselte, de görög edényeket is kiállítottak. Ormós ajándékai közül agyagfigurákat és kőszobrocskákat mutattak be a látogatóknak. Az egyik szekrényt antik római régiségekkel töltötték meg, de jelen volt a tárlaton több 16–18. századi fegyver is, valamint néhány délszláv ékszerlelet. Az egyik mellékszobában a múzeum ékszergyűjteményének a jelentős részét tették közszemlére. Az emeleten, a nagyterem mellett a könyvtárat és a képtárat nyitották meg. A múzeumalapítót egy-egy festett portré ismertette meg a betérővel a földszinten és az emeleten.

Ormós Zsigmond az 1894-ben bekövetkezett haláláig igazgatta az egyesületet.⁸⁹ Nem csak készpénzzel gyarapította a szervezet alapítókéjét, hiszen a múzeum legértékesebb műtárgyai a magánkollekciójából származtak.⁹⁰ Miután fölépült a kultúrpalota, letétként itt helyezte el a festményeit, metszeteit, grafikáit, régészeti és iparművészeti tárgyait, a végrendeletében pedig véglegesen is a múzeumra hagyta ezeket.⁹¹ Ezzel a

⁸⁶ Uo. 60–61.

⁸⁷ Hampel József (1891): A Délmagyarországi Múzeum hivatalos megnyitása – Múzeumok, társulatok. *Archaeologiai Értesítő* (Új folyam), 11. kötet, 4. füzet, 378–379.

⁸⁸ Uo. A kiállítás további leírását ugyaninnen idézem. A kiállításról fényképek is készültek, ezeket Dr. Berkeszi István közli 1908-ban.

⁸⁹ Sz. n. (1894): A „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat” gyásza. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), X. évf., 4. füzet, 73.

⁹⁰ Patzner István (1895): Ormós Zsigmond emlékezete. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), XI. évf., 4. füzet, 111.; 117–120.; 128.

⁹¹ Sz. n. (1894): Ormós Zsigmond végrendelete. *Budapesti Hírlap*, november 23. 6.; Patzner István (1894): Jegyzőkönyv, mely fölvétetett Temesvárott, a „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat” rendkívüli vál. ülésén, 1894. november 20-án. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), X. évf., 4. füzet, 77.

közgyűjtemény új osztályának, a művészetinek vetette meg az alapját, a következőképpen:⁹² „*IV. A délmagyarországi tört. és rég. múzeum alapítójának gyarapítására 2000 azaz kétezer koronát hagyományozok. [...] VI. [...] a könyvtár birtokomban maradt azon darabjainak kivételével, melyeket örökösöm maguknak megtartás végett kiszemelendenek, továbbá a szintén nálam maradt képek, azoknak kivételével, melyek iránt ezen végrendeletemben külön intézkedésem következik, a metszések, kitüntetésemre vonatkozó diplomák, okiratok, emlékiratok, albumok, s ezekhez hasonló természetű iratok, továbbá ritkaságok, régészeti és műipari tárgyak, azoknak kivételével, amelyek ezen végrendelet külön pontjaiban megnevezett rokonaim és barátaim között kiosztandók, a délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulatnak adassanak. A képek közül különösen fölemlítem Schmaedel Miksa »Vanitas« című nagy festményét, melyet Temesvár városa 1883. évi február 20-án, 70 éves születésnapom emlékéül ünnepélyesen átnyújtott, és Müller Emma nagy festményét, mely a velencei aráknak pirátok általi elraboltatását Blaas Károly eredeti műve után ábrázolja, és melyet temesvármegyei barátaim 1870. évi névnapi emlékül átadtak.*”⁹³

Ormós Zsigmond halála után egykori „harcostársai” emléktáblát lepleztek le tiszteletére a múzeum homlokzatán. Az 1893. május 28-i közgyűlésen Patzner István főtitkár így foglalta össze az alapító főispán munkásságát, hozzájárulását a közgyűjtemény létrejöttéhez:

„*Régibb és újabb műtárgyakból álló tárlatunk, mely pedig joggal sorakozik a vidéki múzeumok első ilyenmű gyűjteményei közé, legalább felerészben id. Ormós Zsigmond ő méltósága adománya: főkönyvünkben egész lapok csak az ő ajándékait regisztrálják s azok száma meghaladja a 800 darabot. Könyvtári jegyzékünkben ez ideig 1.200-nál több könyv és füzet van nevével, mint adományozóéval bejegyezve. Levéltárunk 2.500 okmánya közel körülbelül 1.500, és pedig a legbecesebbek, ugyancsak tőle származnak. Az ezen teremben látható képek és műtárgyak gyűjteménye összesen 251 drbból áll, s ezekből több mint 200 szintén irántunk való jóindulatáról tesz tanúságot, mert azoknak e helyütt való elhelyezésével ritka díszet adott múzeumunknak. Szükséges-e még említenem a szintén ő méltóságától nyert rajz- és metszéggyűjteményeket, melyeket hely szűke miatt közszemlére ki nem állíthatván, könyvtár-szekrényünk fiókjába kellett elrejtenuk?*”⁹⁴

⁹² A múzeumnak 215 festményt, 57 újabb és régibb műtárgyat és 450 könyvet ajándékozott. Patzner István (1895): A „Délmagyarországi tört. és rég. Múzeum-Társulat” XI. évi rendes közgyűlése. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), XI. évf., 4. füzet, 124.

⁹³ Patzner István (1894):77.

⁹⁴ Patzner István (1893): Megemlékezés a Múzeum-Társulat részéről id. Ormós Zsigmond életfogytiglani elnökének állított emléktábla elhelyezése alkalmából. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), IX. évf., 2. füzet, 117.

Az alapító és a múzeum utolsó évei

Bár életútja utolsó négy esztendejében Ormós Zsigmond a közéleti tevékenységtől visszavonultan élt a Hunyadi utcai lakásában, hiszen a betegsége miatt alig járhatott el a társulat gyűléseire (csupán a műtárgyival berendezett új múzeumot ment el megtekinteni), elnöki tisztségét az egyesületben megtartotta, és az utókor emlékezetébe is örökre beírta a nevét.⁹⁵ Halála után a társulat kamatozó tőkéje 64 746 korona volt, önálló évi bevétele 5558 korona 60 fillér, amelyből a tisztviselők és a kiegészítő személyzet, a múzeumi „szolgák” évi javadalmazására 2814 koronát fordítottak.⁹⁶ Az összeg többi részéből irodalmi kiadványokat jelentettek meg és a múzeum gyűjteményeit gyarapították.

A társulat szervezete, struktúrája alig változott az évek során. Az alapító elhunytá után a civil szervezet élére egy elnök és egy igazgató került, valamint egy főtitkár, aki egyúttal a múzeumőr feladatait is ellátta, emellett szerkesztette a társulat folyóiratát. Őket segítette egy-egy titkár, egy pénztáros, egy ügyésznek nevezett jogász, egy rendes és két kiegészítő múzeumi szolga, akik a termeket felügyelték, és elvégezték a fizikai munkát.⁹⁷

Átlépve az ezredfordulón, az egyesület vezetősége kissé elmarasztalta önmagát, vagy inkább az elődeit, azt hangoztatva, hogy néhány évvel korábban a legtöbb vidéki város „múzeuma” nem volt egyéb, mint a környékbeli leletek letéteményező helye, önkéntes adományozók ajándéktárgyainak rendszer nélküli összehalmozása, csodaszörny-szültöttek és korszakos képződmények fitogtatása, összevisszasága, tisztes papírrétegbe csomagolt, esztétikai ízlés és válogatás nélküli konglomerátuma. Ez alól a saját múzeumuk sem jelentett kivételt.⁹⁸

A múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősege utasítására végül rendet tettek az intézményben.⁹⁹ Mivel a múzeum madárgyűjteményének zömét szerintük a merev nyakú és kifejezéstelen testtartású tömött múmia-alakok tették ki, selejtezésbe, tisztogatásba kezdtek. Az apró ásványdarabokat félretették, helyüket paleontológiai gyűjteménnyel pótolták.¹⁰⁰ A könyvtárszekerényt a cseh utazó, néprajzgyűjtő és orvos Holub Emil által felajánlott afrikai tárgyakkal, valamint „spiritusz-praeparatummokkal” töltötték meg, és egy új madárgyűjteményt is elhelyeztek a ki-

⁹⁵ Patzner István (1895): 114–115.

⁹⁶ Dr. Berkeszi István (1908): 201.

⁹⁷ Uo. 200.

⁹⁸ Tőkés Lajos (1904): A Délmagyarországi Természettudományi Múzeum. *A Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye*, Természettudományi Füzetek, XXVIII. évf., 4. füzet, 129.

⁹⁹ Uo. 130.

¹⁰⁰ Uo.

állításban.¹⁰¹ Precíz leltárt készítettek, a tárgyakhoz cédulákat írtak, ki-takarítottak. Igaz, hogy mindezt a természetrajzi részlegen ejtették meg, de feltételezhetően ugyanilyen állapot jellemezte a történelmi–régésze-ti osztályt is.

A legtöbben 1913-ban nézték meg a kiállításokat: 14 459-en. Több-ségük ingyen, mert vásár- és ünnepnapokon díjtalan volt a belépés, csak hétköznapiakon került 60 fillérbe. Korabeli kimutatások szerint a múze-um látogatottsága egy ideig a háború éveiben is nőtt.¹⁰² Míg 1915-ben csak 7772 fő váltott jegyet, 1916-ban már 11 000 személy. Ily módon 1915-ben 120 korona folyt be a kasszába, de 1916-ban viszont már 170.

A gyűjtemények törzsállománya 1916-ban 63 583 tételt tett ki, ebből 11 991 könyvtári és levéltári volt, 47 220 régiségtári, amelyből 30 266 érem. A néprajzi tár 1371 darabot számlált, a képzőművészeti gyűjte-mény 3001-et. A gyarapításra 664,38 koronát, bútorbeszerzésre, felszere-lésre 209,40 koronát, irodalmi kiadványok megjelentetésére 2301,54 ko-ronát fordítottak. Intézetük tiszta vagyona az 1916. év végén 67 786,79 korona volt, 1917 májusában pedig még 5509,67 korona állt a rendelke-zésükre.¹⁰³ A háborús szuperinfláció azonban ekkor már nagyon éreztet-te a hatását.¹⁰⁴ Ugyanebben az évben a múzeum gyarapodása 1209 da-rabosra sikerült.¹⁰⁵

Újból felmerült, hogy az ingatlan, amelyben működnek, nem felel meg a múzeumi funkciónak. A nagy háború inséges körülményei között Ber-keszi István társulati főtitkár így fogalmazott:

„Csak egy nagy hibánk van, hogy nincs kellő helyiségünk. Ennek nap-ról-napra mindig jobban érezzük a hiányát, pedig a Délmagyarországi törté-nelmi és régészeti múzeum oly gazdag gyűjteménnyel rendelkezik úgy a régi-ségtár, mint az éremtár, a képzőművészet és a néprajz terén, hogyha mindezek egy arravaló helyiségben, kellő csoportosításban volnának bemutatathatók, nem kétlem, hogy Temesvár legérdekesebb látványosságát képeznék, amelynek meg-tekintésére messze földről is érdemes volna idejönni.”¹⁰⁶

A közlöny kiadását is 1917-ben, a háború okozta nehéz anyagi körül-

¹⁰¹ A délmagyarországi múzeum 1894-ben száznegyven darabos dél-afrikai természet- és néprajzi gyűjteményt kapott Dr. Holub Emil (Holic, 1847 – Bécs, 1902) cseh szár-mazású világhírű utazótól, Afrika-kutatótól, akit 1895-ben tiszteletbeli tagnak választott a temesvári múzeumtársulat. Lásd: Sz. n. (1894): IV. Rendes havi választmányi ülés 1894. október 31-én. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), X. évf., 4. füzet, 111.

¹⁰² Az adatokat illetően lásd: Dr. Berkeszi István (1917): Főtitkári jelentés az 1917. évi május 17-én tartott társulati közgyűlésen. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), XXXIII. évf., 1–4. füzet, 40.

¹⁰³ Uo. 46.

¹⁰⁴ Botos János (2015): A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után. 1914–1924. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat*, 60. évf., 3. sz., 70–138.

¹⁰⁵ A gyarapodást és a szakosztályok szerinti törzsállományt, valamint a pénzügyi mérleget lásd: u o. 45.

¹⁰⁶ Uo. 40.

mények miatt mondták fel. Jóllehet november 2-án még létrehoztak egy önálló szakosztályt azzal a céllal, hogy feldolgozza a világháború (első-sorban) dél-magyarországi vonatkozásait, össze- és begyűjtse a harcokban dicsőségesen elesett hősök személyes emlékeit, a katonák kitüntetéseit, rendjeleit, fegyvereit. Ezeket üveges szekrényekben szándékoztak kiállítani, az egykori tulajdonosok nevének feltüntetésével.¹⁰⁷ Ekkor még azt is tervezték, hogy a háborúban elesett hősök rövid életrajzát és a világháborúban tanúsított vitézségek leírásait közölni fogják a társulati periodikában.

Hogy elképzelésüket megvalósítsák, felhívást intéztek a múzeum barátaihoz, a világháborúban elesett katonák rokonaihoz, legyenek szívesek adományozzanak, vagy helyezzenek örök letétbe a múzeumba háborús fényképeket, leveleket, nyomtatványokat, sürgönyöket, szükségpénzjegyeket, érmeket, érdemjeleket, kitüntetések, „minden fajtájú” fegyvereket.¹⁰⁸ Nem volt kétségük afelől, hogy rövid idő alatt a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeumnak olyan világháborús gyűjteménye lesz, amelyre büszkék lehetnek majd a következő generációk. A trianoni békediktátum azonban véget vetett a kezdeményezésnek.

Összegzés

Ormós Zsigmond főispán és civil segítői, bár nem volt könnyű dolguk, időt és energiát nem kímélve, saját anyagi befektetésként hozták létre a délmagyar vármegyék első közgyűjteményét, amely számára – a vidéki múzeumformálók közül úttörőként – egy szemrevaló épületet is emeltek. Az értékkeremtő munka a kezdeményező halála után is folytatódott, sőt a nagy háború éveiben is, amikor már szinte minden remény elveszett. A múzeumtársulat közlönyének szerzői az utolsó pillanatilag küzdöttek, az országhatárok módosításáig hittek abban, hogy nehézségeik csak átmenetiek. Álmaikat az impériumváltás osztalta szét, hiszen az egyesületek megszűntek, az intézmény pedig mint ingatlan és mint tárgye gyűttes az új román állam fennhatósága alá került, és új elnevezést kapott. Szerencsére Ormós Zsigmond régiségeinek jelentős része máig épségben megőrződött, sőt a fundamentumát képezi az immár nemzeti státusú temesvári közgyűjteményeknek.

¹⁰⁷ A Történelmi és Régészeti Értesítő szerkesztősége (1917): Felhívás a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum barátaihoz, jó akaróihoz és a világháborúban dicsőséges halált aratott hőseink hátramaradottaihoz. *Történelmi és Régészeti Értesítő* (Új évfolyam), 33. évf., 1–4. füzet, o. n.

¹⁰⁸ Uo.